

ІСТОРІЯ СЕЛЕКЦІЇ

УДК 001.89:631.526.3+631.531:664.1:061.64”1920/1922”

НАУКОВО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ВИЩИХ КОРОТКОЧАСНИХ СЕЛЕКЦІЙНО-НАСІННЄВИХ КУРСІВ ПРИ СОРТІВНИЧО-НАСІНЬОВОМУ УПРАВЛІННІ ЦУКРОТРЕСТУ (1920–1922)

М.В. Присяжнюк

Міністерство аграрної політики та продовольства України

У статті проаналізовано передумови заснування і науково-освітню діяльність Вищих короткочасних селекційно-насінієвих курсів (1920–1922), організованих при Сортівничо-Насіньовому* Управлінні Цукротресту, та їх роль у підготовці вітчизняних фахівців-селекціонерів.

Селекція, сортовивчення, цукровий буряк, селекційно-насінієві курси

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в усіх промислових галузях України спостерігався процес форсованої капіталізації. Особливого реконструювання зазнала цукрова промисловість, розвитку якої, в першу чергу, сприяли родючі, придатні для вирощування цукрових буряків ґрунти та м'який клімат. Ще до початку Першої світової війни спостерігався інтенсивний ріст концентрації цукровиробництва [1]. Організацію спеціальних науково-дослідних робіт щодо створення високопродуктивних сортів буряків у цей період проводило створене у 1897 р. Всеросійське товариство цукрозаводчиків через засновану у 1901 р. мережу дослідних полів та станцій. Процес націоналізації, який розпочався після подій 1917 р., негативно вплинув на стан цукрової промисловості. Як наслідок, для вирішення нагальних проблем галузі у 1919 р. у Києві створюється єдиний керуючий орган – Головне Управління цукрової промисловості (Головцукру). Новостворена координуюча установа здійснювала керівництво всіма вітчизняними цукровими заводами та дослідними полями, які раніше були підпорядковані Товариству [2].

Сортівничі установи, які увійшли до складу Головцукру, знаходилися після громадянської війни в незадовільному стані. В їх оснащенні відчувалася нестача як живого, так і «мертвого» інвентарю, незадовільним було лабораторне устаткування та будівлі. Проте найбільш важливою проблемою стала відсутність достатньо компетентних спеціалістів персоналу.

© М.В. Присяжнюк, 2011.

ISSN 0582-5075. Селекція і насінництво. 2011. Випуск 100.

*У назві установи збережено орфографію 20-х років XX ст.

Однією з головних причин цього був національний момент, оскільки до 1920 р. більшість фахівців-сортознавців в Україні належала до польської національності.

Після відокремлення Польщі в окрему державу значна їх частина повернулася на батьківщину, в тому числі й найбільш кваліфіковані працівники [2].

Недостатня кількість власних фахівців, залежність від Заходу і поряд з цим відсталість у розвитку аграрної науки та галузевої дослідної справи, спонукали виконавчу владу до думки про створення спеціального освітнього закладу нового типу для підготовки спеціалістів-сортівників всередині країни [2]. Для чого в 1920 р. НКЗУСРР спільно з Головцукром та Сільськогосподарським Науковим Комітетом України було організовано в Києві при Сортівничо-Насінньовому Управлінні Головцукру (згодом Цукротресту) особливі Вищі короткочасні селекційно-насінневі курси. Положення про курси було затверджено НКЗУСРР 24 листопада 1920 р. [3, арк. 36]. Для читання лекцій запрошено професорів не тільки київських, а й інших міст країни, а дійсними слухачами передбачалося зарахувати лише осіб, які б мали достатню наукову підготовку, а саме випускників агрономічних факультетів вищих або середніх учбових закладів. Недобір осіб з такою підготовкою призвів до зниження вимог та зарахування в слухачі студентів цих же факультетів [3, арк. 33].

На курсах, відповідно до програми, читалися лекції з генетики, біології сільськогосподарських рослин, біометрики, теорії спадковості, з приватного сортівництва окремих сільськогосподарських культур (буряк, пшениця, овес, городні культури та ін.), культури цукрових буряків, бурякового насінництва, організації селекційних установ, боротьби із шкідниками та ін. [2].

Курси були двохрічними – вони проходили впродовж зими 1920–1921 та 1921–1922 рр. Відповідно до програми влітку 1921 р. курсанти працювали на селекційних станціях і виконували наукову роботу. Частина курсантів було відкомандировано до Київського політехнічного інституту (пізніше Сільськогосподарський інститут) для проходження практики на спеціалізованих кафедрах. Виконана студентами робота відіграла важливе значення для подальшого розвитку сільськогосподарської науки та дослідної справи, внаслідок чого виникла думка розгорнути в майбутньому такі роботи і разом з тим координувати діяльність у цьому відношенні окремих кафедр КПП, які раніше працювали розрізнено. Це, в свою чергу, призвело до створення Київського наукового інституту селекції, з об'єднанням при цьому чотирьох лабораторій Політехнічного інституту [4].

Серед відомих для свого часу вчених та освітян лекції на селекційно-насінневих курсах читали професори КПП: В.В. Колкунов, Є.П. Вотчал, Г.А. Левицький, О.О. Табенцький, М.К. Малюшицький, Д. Ларіонов, О.А. Яната та професор Київського Університету І.І. Косоногов. Лекторами також виступали: Добровлянський, завідувач Смелянською станцією

Невадовський, спеціалісти Селекційно-насінневого відділу Б.А. Паншин, М.Н. Грюнер, О.І. Душечкін, І.А. Соляков, спеціалісти станцій В.Д. Шерстюк, Б.М. Лебединський, І.І. Войткевич та ін. [2].

Правлінням Селекційно-насінневих курсів було організовано спеціальну Лекторську Колегію під головуванням Б.А. Паншина (інколи А.К. Запорожця), до завдань якої входило вирішення нагальних питань щодо програми навчання, залучення відомих вчених з природничих наук та споріднених галузей сільського господарства до викладацької діяльності, визначення відповідної оплати та допомоги лекторам за прочитані курси, видавничої справи та ін. Колегія Селекційно-насінневих курсів на засіданнях визнала за необхідність друку «Записок», куди б увійшли всі лекційні матеріали викладачів. З цією метою впродовж першого семестру доповіді професорів стенографували, редагували, а згодом видали невеличкі брошури, які слугували посібниками при підготовці до іспитів курсантів. Відносно другого семестру, то у зв'язку з повідомленнями деяких лекторів про неможливість редагувати ними стенографічні записи, вирішили просити лекторів паралельно усному викладенню матеріалів подавати або конспективний матеріал або у вигляді наукової праці [5, арк. 1]. Пропозиція відносно опублікування «Записок» Правлінням була дещо змінена, і в остаточному варіанті було встановлено доцільним продовжити видавничу діяльність, надавши їй характер видавничих «Бюлетенів», основними рубриками якого стали лекційні матеріали і наукові праці викладачів курсів, звіти з'їздів та нарад, звіти дослідних та селекційних станцій, звіти за окремими напрямками роботи щодо сортівничої справи й повідомлення [6, арк. 26].

Навчання першого семестру тривало з 1 грудня 1920 р. до 1 квітня 1921 р. Наукова програма складалася з викладення таких дисциплін як: «Біологія сільськогосподарських рослин», «Загальне сортівництво», «Селекція пшениці», «Основні принципи селекції буряка», «Культура злаків», «Практичні записки щодо анатомічного методу селекції» (лектор – проф. В.В. Колкунов), «Насінництво», «Практичні записки насінництва», «Боротьба із бур'янами», «Систематика і сортівництво сільськогосподарських рослин» (проф. Д.К. Ларіонов), «Анатомія сільськогосподарських рослин» (проф. О.О. Табенцький), «Культура цукрових буряків» (проф. М.К. Малюшицький), «Бурякове насінництво», «Організація селекційно-насінницьких господарств» (Б.А. Паншин), «Шкідники сільськогосподарських рослин» (В.В. Добровлянський), «Насінневі елеватори» (Є.М. Усердов), «Селекція садових і городніх рослин» (М.Н. Грюнер), «Фітопатологія» (А.К. Невадовський), «Біохімічна реакція» (Є.П. Вотчал), «Основні моменти селекції злаків (Шерстюк) [5, арк. 28].

До навчальної програми наступного семестру увійшов курс лекцій, не закінчений у першому семестрі та курс нових дисциплін. Зокрема проф. О.І. Душечкін завершував курс «Хімія в селекційній справі»,

Г.А. Левитський – «Вчення про еволюцію», «Елементи біометрики», «Обчислення біометричних констант». Із нових дисциплін до програми увійшли: «Культура і селекція картоплі», «Селекція метеликових», «Селекція жита» (М.К. Малюшицький), «Контроль насіння» (О.А. Яната), «Варіаційна статистика» (А.О. Сапегін), «Селекція соняшника, олійних та інших технічних рослин» (Ф.О. Сациперов), «Селекція ярих хлібів» (С.І. Жегалов), «Селекція сільськогосподарських рослин» (Д.Л. Рудзинський), «Селекція цукрових буряків на Іванівській станції» (Б.М. Лебединський), «Селекція цукрових буряків у Миронівці» (В.Ф. Мурашко), «Селекція пшениці в Миронівці» (І.М. Єремеєв), «Селекція лікарських рослин» (М.А. Львов), «Селекція цукрових буряків» (І. Войткевич), «Практичні записки з мікротомної техніки» (Г.А. Левитський), «Практичні записки сортоведення та систематики сільськогосподарських рослин» (Д.К. Ларіонов), «Основні принципи та історія дослідної справи» (В.В. Колкунов), «Анатомо-фізіологічні проблеми селекції» (Є.П. Вотчал), «Деякі дані про імунні і стійкі рослини» (Д.К. Ларіонов), «Кооперація в насіннєвій справі» (С.Ф. Веселовський), «Спеціальний курс анатомії сільськогосподарських рослин» (О.О. Табенцький), «Застосування рефрактометра в селекції цукрових буряків» (Є.В. Гришкевич-Трохимовський), «Ухилення в біології шкідників» (К.Л. Шишкін). Оплата години лекції становила 37,500 руб, практичних занять – 35,250 руб, лаборантської допомоги – 14,350 руб. Програма курсів з часом була доповнена лекціями з метеорології (І.І. Косоногов), методики польового досліду та боротьби із шкідниками. Всі навчальні дисципліни було розділено на обов'язкові та рекомендовані. У зв'язку з тим, що А.О. Сапегін не мав можливості приїхати в Київ, його курс лекцій замінили курсом «Математична статистика» (проф. Слуцький та Р.І. Орженський). Через непередбачувані обставини також не прибули до Києва М.А. Львов, С.І. Жегалов, Ф.О. Сациперов та І.І. Войткевич. У зв'язку з цим для читання курсу лекцій з лікарських рослин було запрошено М.Ф. Кащенко, для курсу лекцій із селекції ярих і технічних культур – П.Р. Сльозкіна, замість курсу селекції цукрових буряків – декілька лекцій з макро- та макрофотографування В.О. Лебова. Окрім навчального плану другого семестру, Лекторська Колегія визначила термін навчання другого курсу – з 1 грудня 1921 р. до 1 лютого 1922 р.; іспити проводили з 1 до 15 лютого [5, арк. 21, 22, 28, 87].

Слухачами першого семестру Селекційно-насіннєвих курсів було 68 курсантів (за іншим списком курсантів – 80 [5, арк. 28]). Практично всі студенти були випускниками вищих та середніх навчальних закладів, або ще продовжували в них навчання. Зокрема студентами та випускниками університету було 2 осіб, КІНО ім. Драгоманова – 1, Київського політехнічного інституту – 28, гімназій – 4, училищ – 11, ІНХ – 2, інші були працівниками дослідних установ [7, арк. 11 зв. – 17].

Селекційно-насі́нневі курси були добре організованими. Чужоміським курсантам надали можливість проживання в гуртожитку, забезпечили одягом (чоботи, костюм, шинель або пальто, плащ брезент, кашкети, змінна білизна, наволочки, онучі, простирадла) та харчуванням, а також видавали щомісячний пайок з мукою, салом, сіллю, крупою, картоплею, м'ясом, сушеними фруктами, тютюном [8, арк. 38; 62].

Випускники курсів після закінчення навчання та навчально-виробничої практики здавали іспити та захищали дипломні проекти. Так, студент Левченко захистив роботу «Відношення між величиною клітин, цукристістю і масою кореня в цукрових буряків» [7, Арк. 133], Лебедев – «Вплив нагрівання насіння на урожайність 4 ліній білотурки», Котт – «Залежність між величиною клітини, масою кореня і цукристістю» [3, арк. 28], Ярошевський – «До питання про вилягання хлібних злаків» [3, арк. 46], Гараж – «Результати відбору 3 ліній цукрових буряків і загальне значення індивідуального відбору при їх селекції», Громачевський – «Оптimum величини клітин», Титаренко – «Вплив підживлення на цукристість, величину клітин і урожайність», Салямуха – «Значення гібридизації цукрових буряків», Зіновьев-Іконніков – «Культура і селекція валеріани лікарської» та ін. [5, арк. 44].

Курси закінчили 60 чоловік, які склали всі екзамени і написали спеціальні дипломні роботи на запропоновані професорами теми. В загальному курси пройшли досить вдало. Особливо жваво відбувався захист дипломних робіт, де йшла гостра дискусія і суперечка відносно порушених питань. Близько половини всіх випускників були прийняті на дослідні станції УСРР в якості молодших спеціалістів [2].

Серед тих, хто закінчив вищі селекційно-насі́нневі курси, були відомі в подальшій своїй діяльності вчені, які зробили значний внесок у розвиток сільськогосподарської науки і практики. Видатними випускниками стали А.С. Оканенко (фізіолог рослин, член-кореспондент АН України), В.М. Шевченко (фітопатолог, доктор с.-г. наук), Л.П. Максимчук (провідний селекціонер зернових, доктор с.-г. наук), О.К. Коломієць і Г.С. Мокан (творці перших сортів однонасі́нних цукрових буряків), М.П. Корбут, П.А. Дубінін, М.Ф. Котт (селекціонери цукрових буряків) та ін. [9, с. 100–104].

Таким чином, в результаті проведеної на початку 20-х років ХХ ст. націоналізації, яка призвела до нестачі на сортівничих дослідних станціях відповідних спеціалістів, з ініціативи Голоцукру, Наркомзему та Сільськогосподарського Наукового Комітету України в Києві при Сортівничо-Насі́нновому Управлінні Цукротресту було організовано особливі Вищі короткочасні селекційно-насі́нневі курси. Переслідуючи мету забезпечити мережу вітчизняних дослідних установ Цукротресту та НКЗ кваліфікованими селекціонерами, у навчальний процес залучили відомих професорів природничих наук та галузей сільського господарства. Незважаючи на те,

що курси тривали всього два роки, підготовка студентів проводилася на високому рівні. Як наслідок, багато їх випускників згодом стали відомими вченими та спеціалістами-рослиниками.

Список використаних джерел

1. *Марцінишин Г.* Державна цукрова промисловість в роки НЕПу / Г. Марцінишин // Вісник ТДТУ. – 1996. – № 1. – С. 58–63.
2. Сортоводные станции Сахаротреста / Сортоводно-Семенное Управление Сахаротреста. – К. : Изд. Сахаротреста, 1923. – 359 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф. 2501, оп. 1, спр. 35, к-сть арк. 97.
4. *Колкунов В.* Киевский Научный Институт Селекции / В. Колкунов // Бюллетень Сахаротреста. – 1923. – № 6 (26) май-август. – С. 3–6.
5. ЦДАВО України, ф. 2501, оп. 1, спр. 37, к-сть арк. 88.
6. ЦДАВО України, ф. 2501, оп. 1, спр. 70, к-сть арк. 116.
7. ЦДАВО України, ф. 2501, оп. 1, спр. 38, к-сть арк. 34.
8. ЦДАВО України, ф. 2501, оп. 1, спр. 34, к-сть арк. 133.
9. *Ильевич С. В.* Очерки истории свеклосахарного производства в Украине : люди, события, факты / С. В. Ильевич ; УААН, Нац. ассоциация сахарников Украины, Ин-т сах. свеклы ; под ред. Н. В. Роика. – Нежин : Аспект-поліграф, 2007. – 233 с.

В статье проанализированы предпосылки основания и научно-образовательную деятельность Высших кратковременных селекционно-семенных курсов (1920–1922), организованных при Сортоводно-Семенном Управлении Сахаротреста, и их роль в подготовке отечественных специалистов-селекционеров.

The article analyzes foundation preconditions and scientific-educational activities of the Higher short-term seed-selected courses (1920-1922), organized at the Seeds Institution of Tsukrotrest (Sugar Trust) and its role for native professional plant-breeders training.